

Latvijas Zinātņu akadēmija

Latvijas Zinātnes padome

ZINĀTNIĒKA ĒTIKAS KODEKSS

**Rīga
2017**

ZINĀTNIEKA ĒTIKAS KODEKSS

APSTIPRINĀTS

Latvijas Zinātņu akadēmijas (turpmāk – LZA) Senāta 1997. gada 4. novembra sēdē (lēmums Nr. 49. 2) un Latvijas Zinātnes padomes (turpmāk – LZP) 1997. gada 11. novembra sēdē (lēmums Nr. 11-4)

Pārstrādāts variants APSTIPRINĀTS

LZA Senāta 2017. gada 16. maija sēdē (lēmums Nr. 5.4.2)
un LZP sēdē 2017. gada 20. aprīļa sēdē (lēmums Nr. 9-2-1)

PREAMBULA

Zinātnes pamatuzdevums ir pasaules parādību un procesu izzināšana un jaunu patiesību atklāšana. Zinātniskās izziņas procesam jābalstās uz pētniecības ētikas normām un diskusiju principiem, kas formulēti šajā dokumentā un atbilst starptautisko un nacionālo tiesību normām.

1. VISPĀRĒJIE PRINCIPI

1.1. Zinātnieka ētikas principi pamatojas uz vispārcilvēciskām un profesionālās darbības morāles normām.

1.2. Zinātniekam jādarbojas saskaņā ar zinātnieka ētikas principiem un saistošiem tiesību aktiem.

1.3. Zinātniekam ir jāapzinās, ka zinātne ir nozīmīga pasaules izzināšanas joma un kultūras sastāvdaļa.

1.4. Zinātniekam ir jāvēršas pret zinātnes sasniegumu nehumānu vai nekorektu izmantošanu, kas kaitē cilvēcei, jāinformē un jābrīdina sabiedrība un zinātnieku aprindas par šādas rīcības sekām, kā arī jāatsakās līdzdarboties šādos pasākumos.

1.5. Zinātniekam nepārtraukti jāpaplašina un jāpadziļina savas zināšanas un jāceļ profesionālā kvalifikācija.

1.6. Zinātniekam savā profesionālajā darbībā jā saglabā kritiska attieksme: fakti un pierādījumi jāvērtē augstāk par zinātnisko, sabiedrības vai politisko autoritāšu paustajiem uzskatiem.

1.7. Zinātniekam jāveicina zinātnes brīvība: brīvība izvēlēties risināmo problēmu un pētniecisko pieeju, domas un runas brīvība; jāvēršas pret zinātnisko publikāciju cenzūru, pret ierobežojumiem brīvai piekļuvei informācijas avotiem un brīvai viedokļu apmaiņai ar citiem zinātniekiem. Tomēr zinātniekam ir jāpiekrīt zinātnes brīvības ierobežojumiem, ja to prasa

valststiesību aktos paredzētās normas (piemēram, par valsts noslēpumiem, patenttiesībām), īpaši tās, kas aizsargā cilvēka cieņu un tiesības.

1.8. Zinātnieks nedrīkst iesaistīties zinātnisko problēmu risināšanā, ja nav nodrošināti zinātniskās pētniecības standarti.

1.9. Zinātnieks nedrīkst atbalstīt neatbilstošas kvalifikācijas personu iesaisti zinātniskajā darbībā, kā arī zinātnes izmantošanu populistiskiem vai demagoģiskiem mērķiem.

1.10. Zinātnieks savā zinātniskajā darbībā nedrīkst rīkoties pēc savtīgiem personīgiem, nacionāliem, rases vai politiskiem kritērijiem.

1.11. Zinātnieks nedrīkst nepamatoti celt vai graut citu zinātnieku profesionālo reputāciju.

1.12. Zinātnieka atalgojums nedrīkst noteikt viņa darba kvalitāti.

2. ZINĀTNIIEKS KĀ RADOŠĀ PERSONĪBA

2.1. Zinātnieka darbības galvenajai motivācijai ir jābūt iekšējam aicinājumam izprast un izziņāt dabas vai sabiedrības likumsakarības un vēlmei bagātināt savas zinātniskās nozares sasniegumus.

2.2. Zinātniekam ir jābūt atbildīgam pret savu darba devēju vai pētījuma finansētāju, vienlaikus nodrošinot pētījuma datu objektivitāti un neatkarību no darba devēja vai finansētāja iepriekš izteiktām vēlmēm par sagaidāmiem rezultātiem un no tiem izrietošajiem secinājumiem.

2.3. Zinātniekam ir morālas un juridiskas tiesības aizstāvēt savu atklājumu un izgudrojumu autortiesības.

2.4. Zinātniekam jāuzņemas tikai tādi zinātniskie uzdevumi, kuru veikšanai viņam ir pietiekama kvalifikācija.

2.5. Zinātniskos pētījumos jāievēro cilvēka cieņas neaizskaramība, lai nenonāktu konfliktā ar humānisma principiem un starptautiskām cilvēktiesību normām. Pētījumi, kuros pētāmais ir cilvēks, jāveic atbilstoši starptautiski atzītiem bioētikas principiem, respektējot pētāmās personas autonomiju un privātumu, kā arī nodrošinot personas veselības un datu aizsardzību. Pirms pētījuma uzsākšanas nozares pētījumu ētikas komitejai un/vai pētniekiem – atbilstoši normatīvo aktu prasībām – ir jāizvērtē, vai pētījuma rezultātā paredzamais ieguvums pētāmajām personām un sabiedrībai attaisno iespējamos riskus. Pirms informētas piekrišanas iegūšanas pētāmā persona ir jāinformē par pētījuma mērķi, norisi, metodēm, finansējuma avotu, paredzamajiem ieguvumiem, potenciālajiem riskiem un pētījuma dalībnieku tiesībām. Pētāmajai personai ir tiesības jebkurā brīdī pārtraukt savu līdzdalību pētījumā.

2.6. Pētījumos, kuros pētāmais ir cilvēks, prioritāri jāiesaista pilngadīgas personas, kas spēj sniegt informētu piekrišanu. Gadījumos, kad pētāmajai grupai nozīmīgu pētījuma mērķi

iespējams sasniegt, tikai iesaistot nepilngadīgos vai pilngadīgas personas, kas nespēj sniegt informētu piekrišanu, ir jāsaņem personas likumiskā pārstāvja informēta piekrišana atbilstoši normatīvo aktu prasībām. Nepilngadīgais vai persona, kas nespēj sniegt informētu piekrišanu, ir jāinformē par dalību pētījumā atbilstoši tās sapratnes spējām. Veidojot pētījuma dalībnieku izlasi, pētniekiem ir jāievēro taisnīguma princips, lai personas no noteiktām sociālām grupām netiktu iesaistītas pētījumā tikai tāpēc, ka šīm personām ir grūtības aizstāvēt savas tiesības.

2.7. Eksperimenti ar laboratorijas dzīvniekiem jāveic saskaņā ar labas zinātniskas prakses principiem, starptautiskajiem bioētikas principiem, pasargājot dzīvniekus no sāpēm un ciešanām. Gadījumos, kad nevar izvairīties no sāpīgām procedūrām, zinātniekam jāpamato šāda pētījuma nepieciešamība vai arī maksimāli jāmazina sāpju intensitāte.

2.8. Zinātniskais pētījums jāveic tā, lai pēc iespējas nekaitētu apkārtējai videi un cilvēkiem.

2.9. Zinātniekam jāievēro savai zinātņu nozarei specifiskās ētikas normas un normatīvo aktu prasības, jāseko šo ētikas normu attīstības tendencēm.

2.10. Zinātniekam jāpublisko savu pētījumu rezultāti, ciktāl to atļauj valsts tiesību aktos noteiktās datu aizsardzības un konfidencialitātes prasības un līguma nosacījumi, ņemot vērā starptautiskos un nacionālos tiesību aktus attiecībā uz datu aizsardzību un konfidencialitāti. Nedrīkst slēpt publiskojamus rezultātus, kuri kādam sagādā neērtības vai arī neatbilst darba hipotēzei.

2.11. Jebkura kolektīvi veikta zinātniskā darba rezultātu publicēšana jāsašķir ar projekta vai zinātniskās grupas vadītāju un visiem līdzautoriem.

2.12. Cita zinātnieka darba vai tā fragmentu kopēšana savos darbos bez atsaucēm uz autoru vai avotu kvalificējama kā plaģiāts un autortiesību pārkāpums.

2.13. Savu iepriekšējo publicēto darbu atkārtota publicēšana bez atsaucēm uz tiem ir ētiski nepieņemama. Vienus un tos pašus zinātniskos datus var izmantot tikai tad, ja ir norādīts pirmpublicējums.

2.14. Par zinātnisko rezultātu un uz tiem bāzētu publikāciju autoriem uzskatāmi tie zinātnieki, kuri reāli un radoši piedalījušies attiecīgā zinātniskā darba izpildē. Personām, kas ir palīdzējušas rezultātu interpretācijā, noformēšanā vai kā citādi būtiski veicinājušas pētījumu un kuru ieguldījums neatbilst minētajiem autorības kritērijiem, ir jāizsaka pateicība. Pateicība jāizsaka arī pētījuma finansējuma devējiem.

3. ZINĀTNIEKŠ KĀ SKOLOTĀJS UN ZINĀTNISKĀS SKOLAS VEIDOTĀJS

3.1. Viens no radoša zinātnieka, it īpaši jauna zinātniska virziena iedibinātāja, darbības mērķiem ir zinātniskās skolas izveidošana. Zinātniskās skolas vadītāja personībai jākalpo par etalonu ētisko normu ievērošanā zinātnē.

3.2. Zinātnieks pulcē ap sevi skolēnus, māca viņus un iesaista pētījumos, rosinot jauno paaudzi aktīvai līdzdalībai pētnieciskajā darbā.

3.3. Zinātniekam, kas veic pedagoģisko darbību, jā māca saviem audzēkņiem zinātnieka ētikas pamatprincipi.

3.4. Zinātniekam savā zinātnieku grupā jāievēro demokrātijas normas un koleģiāls darbības stils.

4. ZINĀTNIIEKS KĀ RECENZENTS

4.1. Zinātnieks ir atbildīgs par publikāciju un promocijas darbu objektīvu recenzēšanu. Recenzija nedrīkst būt pavirša, nepamatoti labvēlīga vai nepamatoti nelabvēlīga.

4.2. Recenzijas sagatavošanā nav pieļaujama ieinteresētu personu iesaistīšana.

4.3. Veicot zinātnisko darbu recenzenta funkcijas, tas jā dara konfidenciāli un anonīmi, ja to prasa pasūtītājs. Zinātnieks drīkst uzņemties tikai tādu darbu recenzēšanu un novērtēšanu, kas ir viņa kompetences robežās. Ja recenzējamā raksta saturs pārsniedz recenzenta kompetences robežas, viņam jāatsakās no recenzēšanas.

5. ZINĀTNIIEKS KĀ EKSPERTS

5.1. Izvēlot zinātniskā projekta vai programmas ekspertu, priekšroka dodama aktīvam zinātniekam ar starptautiski atzītām publikācijām.

5.2. Zinātnieks uzņemas veikt zinātnisku projekta vai programmas novērtēšanu tikai tad, ja ekspertējamais zinātnes virziens atbilst zinātnieka specializācijai, zināšanām un pieredzei.

5.3. Ekspertīzes ziņojums zinātniekam jā sagatavo, ņemot vērā zinātnes atzinumus attiecīgajā pētījumu laukā un balstoties uz savu kompetenci šajā jautājumā.

5.4. Ja zinātniekam ir pamats domāt, ka viņa piedalīšanos ekspertīzē varētu publiski izprast kā interešu konfliktu vai vērtēt kā tendenciozu vai neobjektīvu, viņam jāatsakās no ekspertēšanas. Tādā gadījumā zinātnieks informē pasūtītāju.

5.5. Ekspertīzes laikā iegūtā informācija ir konfidenciāla. Šo informāciju eksperts nedrīkst izmantot, lai nepamatoti vērstos pret kādu institūciju vai personu, vai arī citādi izmantot savtīgās interesēs.

5.6. Zinātniskās ekspertīzes apspriešanas laikā nav pieļaujama ekspertējamā darba autora klātbūtne, taču apelācijas gadījumā diskusija var notikt, autoram klātesot.

5.7. Ekspertīzes gala novērtējumam ir jābūt pieejamam zinātniskā projekta pieteicējam. Ekspertam ir tiesības būt anonīmam.

5.8. Zinātnieks nedrīkst būt par ekspertu gadījumos, kad ekspertēšana var radīt interešu konfliktu: kad lieta saistīta ar viņa paša, viņa radnieku, viņam tuvu stāvošu personu, viņa pārstāvošās iestādes/institūcijas ieinteresētību ekspertīzes neobjektīvā iznākumā. Veicot ekspertīzi, nedrīkst izpausties eksperta personīgā attieksmes pret ekspertējamā darba autoru psiholoģisku, ideoloģisku vai politisku motīvu dēļ.

6. ZINĀTNIIEKS KĀ ZINĀTNISKĀS DISKUSIJAS DALĪBNIEKS

6.1. Zinātniskā diskusija un polemika ir viena no zinātniskās darbības formām.

6.2. Kritikā, diskusijās un polemikā zinātniekam (neatkarīgi no zinātniskā grāda un tituliem) jāievēro vienlīdzības princips, nepieļaujot personīgu attiecību kārtošanu un kritizējamās personas kariķēšanu.

7. ZINĀTNIIEKS KĀ ZINĀTNES POPULARIZĒTĀJS

7.1. Zinātniekam jārespektē sabiedrības tiesības būt informētai par zinātnes sasniegumiem un jāvairo iespējas šīs tiesības īstenot, vēršoties pret sabiedrības maldināšanu, informācijas aizkavēšanu vai sagrozīšanu.

7.2. Savā pētnieciskajā darbībā zinātniekam jāveicina konstruktīvs dialogs ar sabiedrību par zinātnes jautājumiem, kas satrauc sabiedrību attiecībā uz pētniecisko procesu un tā izmantojamību.

7.3. Zinātniekam argumentēti jāvēršas pret pseidozinātniskiem apgalvojumiem, kas tiek piesegti ar zinātnisku frazeoloģiju.

7.4. Popularizējot savus zinātniskā darba rezultātus, zinātniekam jāatturas no pašslavināšanas.

8. ZINĀTNIIEKS KĀ SABIEDRĪBAS LOCEKLIS

8.1. Zinātniekam jāizmanto savas zināšanas, intelekts un autoritāte sabiedrības labā.

8.2. Zinātniekam vēlams piedalīties zinātnisko biedrību un asociāciju aktivitātēs.

8.3. Zinātnieks nedrīkst atļaut izmantot savu zinātnisko autoritāti politiskajā reklāmā.

8.4. Zinātnieks, kurš ieņem kādu amatu valdībā vai pārvaldes institūcijā, nedrīkst atteikties no zinātnieka ētikas principiem, kas iekļauti šajā kodeksā.

9. ZINĀTNIIEKA ĒTIKAS KODEKSA ĪSTENOŠANA

9.1. Izveido kopīgu LZA un LZP Zinātnieka ētikas komisiju, kura par saviem lēmumiem, atzinumiem un ieteikumiem informē LZA un LZP, lai sekmētu šo lēmumu, atzinumu un ieteikumu ievērošanu.

9.2. LZA un LZP nodrošina Zinātnieka ētikas kodeksa pieejamību un LZA un LZP Zinātnieka ētikas komisijas pieņemto lēmumu/ieteikumu īstenošanu.

1997. gada Zinātnieka ētikas kodeksa variantu sastādījuši:

LZA: Vija Kluša, Maija Kūle, Edgars Siliņš

LZP: Jānis Priedkalns, Andrejs Siliņš, Jānis Stradiņš

Pārstrādāta varianta sagatavošanā 2017. gadā piedalījušies:

LZA: Tālav Jundzis, Vija Kluša, Maija Kūle, Andrejs Siliņš

LZP: Ilona Gehtmane-Hofmane, Arnis Kokorevičs, Signe Mezinska, Ivars Neiders